

Vransko jezero i ljudi - promjena životne svakodnevice

Vidas, Zlatkica

Master's thesis / Diplomski rad

2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zadar / Sveučilište u Zadru**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:162:214033>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-12-25**

Sveučilište u Zadru
Universitas Studiorum
Jadertina | 1396 | 2002 |

Repository / Repozitorij:

[University of Zadar Institutional Repository](#)

zir.nsk.hr

DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJ

Sveučilište u Zadru

Odjel za etnologiju i antropologiju

Diplomski sveučilišni studij etnologije i antropologije (dvopredmetni)

Zlatkica Vidas

Vransko jezero i ljudi – promjena životne svakodnevice

Diplomski rad

Zadar, 2021.

Sveučilište u Zadru

Odjel za etnologiju i antropologiju

Diplomski sveučilišni studij etnologije i antropologije (dvopredmetni)

Vransko jezero i ljudi – promjena životne svakodnevice

Studentica:

Zlatkica Vidas

Mentorica:

Danijela Birt Katić

Zadar, 2021.

Izjava o akademskoj čestitosti

Ja, **Zlatkica Vidas**, ovime izjavljujem da je moj **diplomski** rad pod naslovom **Vransko jezero i ljudi – promjena životne svakodnevice** rezultat mojega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na izvore i radove navedene u bilješkama i popisu literature. Nijedan dio mojega rada nije napisan na nedopušten način, odnosno nije prepisan iz necitiranih radova i ne krši bilo čija autorska prava.

Izjavljujem da ni jedan dio ovoga rada nije iskorišten u kojem drugom radu pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj, obrazovnoj ili inoj ustanovi.

Sadržaj mojega rada u potpunosti odgovara sadržaju obranjenoga i nakon obrane uređenoga rada.

Zadar, 30. rujna 2021.

Sadržaj

1.Uvodna razmatranja	1
1.1. Važnost Vranskog jezera	4
2.Stočarstvo na Vranskom jezeru	9
2.1. Stočarstvo na Vranskom jezeru prije Domovinskog rata	9
2.2. Život nakon Domovinskog rata	13
3.Razvoj turizma	16
3.1. Razvoj turizma u Jugoslaviji i na Vranskom jezeru.....	16
3.2. Kulturno naslijeđe i turizam	18
3.3. Novi oblici turizma na Vranskom jezeru od osnutka PP.....	20
3.4. Razvoj Obiteljskih privrednih gospodarstava (OPG) u drugoj polovici 20. stoljeća.....	22
4.Utjecaj PP Vransko jezero na životnu svakodnevicu ljudi	26
4.1. Odnos Parka prirode i lokalne zajednice	26
4.2. Planiranje turizma u zaštićenim područjima.....	28
4.3. Turističke znamenitosti Parka prirode.....	29
4.3.1. Info centar Crkvine	29
4.3.2. Info centar Kamenjak.....	30
4.3.3. Info centar Prosika.....	30
4.4. Budućnost Vranskog jezera - Projekt „BioSfera“	31
5.Zaključna razmatranja	33
Literatura.....	36
Popis kazivača.....	38

Sažetak

Vransko jezero i ljudi – promjena životne svakodnevice

Ovaj se rad bavi istraživanjem svakodnevice ljudi na području Vranskog jezera. U prošlosti se lokalna zajednica ovoga područja bavila stočarstvom i poljoprivredom, što je u drugoj polovici 20. stoljeća postepeno nestajalo te se pojavila nova djelatnost – turizam. Nova tercijarna djelatnost utjecala je na životnu svakodnevicu lokalne zajednice, pri čemu važnu ulogu ima Javna uprava Parka prirode Vransko jezero. Park se zalaže za zaštitu Vranskog jezera čije je područje specifično zbog ornitološkog rezervata, ali nastoji promidžbu koristiti i u turističke svrhe s ciljem uključivanja lokalne zajednice u njihove projekte. Nakon stvaranja samostalne države Hrvatske, lokalna se zajednica počinje baviti obiteljskim privrednim gospodarstvom u svrhu turističkih ponuda Parka prirode. Cilj ovoga rada je propitati na koji se način mijenjala životna svakodnevica lokalne zajednice u drugoj polovici 20. stoljeća do danas te koja je uloga Parka prirode, čija se institucija zalaže za povratak stočarstva i poljoprivrede na ovim prostorima.

Ključne riječi: svakodnevica ljudi, Park prirode Vransko jezero, stočarstvo, poljoprivreda, turizam

Summary

Vransko Lake – changes in everyday life

This thesis paper attempts to research the everyday life of people living in the area of Lake Vrana. In the past, the local community engaged in cattle farming and agriculture, nevertheless in the second half of the 20th century these activities gradually disappeared and became replaced by a new business activity - tourism. This new tertiary activity has affected the daily life of the local community in which the Public Administration of the Vransko Lake Nature Park plays a major role. The Park is committed to the protection of Lake Vrana, which is unique because it serves as an ornithological reserve, while also seeking to promote the Park for tourism-related purposes with the hopes of involving the local community in their projects. After the Republic of Croatia gained its independence, the local community started developing family-household farms for the purpose of contributing to the tourist offers of the Nature Park. The aim of this paper is to examine how the everyday life of the local community has changed since the second half of the 20th century in comparison to the present day, as well as to determine the impact of the Nature Park that advocates the return of livestock and agriculture in this area.

Keywords: everyday life, Vransko Lake Nature Park, cattle farming, agriculture, tourism

1. Uvodna razmatranja

Vransko jezero najveće je jezero u Republici Hrvatskoj te je od velike važnosti za ekosustav i okoliš na ovim prostorima. Jezero se nalazi između Zadarske i Šibensko-kninske županije, smješteno je između Pakoštana, Draga i Pirovca te uključuje i sela u zaleđu, a to su Vrana, Radašinovci, Banjevci i Kašić. U prošlosti je suživot ljudi i prirode bio neophodan za preživljavanje lokalnog stanovništva na ovome području, a dijelom je tako ostalo do danas. Prema Župančiću (usp. 120: 1983), zajednica se može okarakterizirati prema više čimbenika i pristupa, a neki od njih su kvalitativni, ekološki, sociološki i etnografski pristup. Navedene klasifikacije daju uvid u to kako promatrati lokalnu zajednicu. Primjerice, prema mjestu življenja lokalne zajednice, promatrajući zajednicu kao prostornu jedinicu, zajednica kao način života te zajednica kao socijalni sistem. Zajednica oko jezera živjela je od stočarstva i poljoprivrede. Svako kućanstvo držalo je stoku, u ljetnim mjesecima se ona vodila na ispašu oko jezera, a lokalna je zajednica od držanja stoke prehranjivala cijelo kućanstvo. Dok se jedan dio kućanstava bavio stočarstvom, drugi se dio zajednice bavio radom u polju. Stoka je ispašom jako utjecala na okoliš jezera jer nije bio rijedak slučaj da ovce pasu travu i preko noći, što je rezultiralo čistim krajolikom oko samog područja jezera.

Danas se Vransko jezero suočava s većim postotkom tršćaka te zaraslosti velikih područja u kojima se stoka nekoć vodila na ispašu. Ove djelatnosti su postepeno nestajale u drugoj polovici 20. stoljeća, a veliku ulogu u nestajanju igrala je industrijalizacija, točnije, izgradnja tvornica u samoj okolini te se korak po korak mijenjala životna svakodnevica ljudi. Poznate tvornice poput TLM-a, Felo legura i Lavčević u Šibeniku, Bagat i Boris Kidrič u Zadru te Trebolt i Tvornica mreža u Biogradu na Moru uvelike su promijenile svakodnevicu lokalnog stanovništva oko jezera. Muškarci su tijekom dana radili u tvornicama, dok su žene bile kod kuće i odgajale djecu. Svakodnevica implicira na rutinu koju čovjek ili zajednica koristi gotovo svaki dan. Svakodnevica lokalne zajednice područja Vranskog jezera uglavnom se sastojala od vođenja stoke na ispašu i radom u polju, ali pojavom industrijalizacije, zbog rada u tvornicama, članovi zajednice nisu se stigli u potpunosti posvetiti navedenim djelatnostima te one više nisu bile od prioritetne važnosti. Nakon Domovinskog rata i stvaranja samostalne države Hrvatske pojavila se nova gospodarska grana koja je i danas glavni izvor prihoda u državi, a to je turizam.

Turizam je postojao i u državi Jugoslaviji, no nije bio toliko izražen i razvijen. Za vrijeme Jugoslavije je stanovništvu bilo neobično odlaziti na godišnji odmor te se vlast pobrinula da se raznim poticajima i pogodnostima „natjera“ stanovništvo na odlazak na odmor, što iz perspektive ljudi koji su se bavili poljoprivredom i stočarstvom nije bilo moguće. To vrijedi i za područje Vranskog jezera, čija se sela u samom zaleđu jezera tijekom druge polovice 20. stoljeća nisu bavila turizmom jer nije postojala adekvatna vodoopskrba ni infrastruktura. Dakle, lokalna su sela na priobalnom području bila u mogućnosti baviti se turističkim i ugostiteljskim djelatnostima, dok su sela u zaleđu jezera bila zapuštena. No na samome je jezeru tijekom druge polovice 20. stoljeća postojao autokamp koji je nudio specijalitete iz jezera te se stanovništvo iz okolice najčešće vikendom opuštalo uz jezero. Danas, u 21. stoljeću, turizam se fokusira na nove ciljne skupine i sadržaje. Posljednjih su godina sve popularnije destinacije nacionalni parkovi i parkovi prirode. Svojom turističkom ponudom nastoje privući ciljne skupine te uključiti lokalnu zajednicu u svoje manifestacije i događanja, što pogotovo vrijedi za sela koja se ne nalaze u priobalnom području. Povlačenjem fondova iz Europske unije se korak po korak nastoje priključiti sela u zaleđu koja u prošlosti nisu bila u mogućnosti baviti se turizmom, i to dajući poticaje za izgradnju kuća za odmor.

Uključivanjem lokalne zajednice u turistički sadržaj parkova mijenja se i životni standard zajednice koja živi u neposrednoj blizini nacionalnih parkova i parkova prirode, a to posebno vrijedi za mjesta koja geografski nisu smještena na priobalnom području, već u samom zaleđu. Park prirode Vransko jezero zadnjih je godina postao sve popularnije odredište ljubitelja prirode. Prema Statutu Javne ustanove, područje Vranskog jezera proglašeno je 1999. godine Parkom prirode Vransko jezero, čiji je osnivač institucija Republika Hrvatska, dok prava i dužnosti obavlja središnje tijelo državne uprave (ministarstvo) nadležno za zaštitu prirode. Cilj Ustanove jest zaštita prirode i očuvanje iste, osiguravanje nesmetanog odvijanja prirodnih procesa i održivog korištenja prirodnih dobara, nadziranje provođenja uvjeta i mjera zaštite prirode, kao i sudjelovanje u prikupljanju podataka u svrhu praćenja stanja očuvanosti prirode.¹

Zbog velikog područja i dobre infrastrukture Vransko jezero iz godine u godinu postaje sve popularnije jer nastoji što više uključivati lokalnu zajednicu u svoju turističku ponudu te svojim posjetiteljima nuditi kvalitetne proizvode iz okolice. Svojim projektima poput sajma pod nazivom „Luka i igara“ i budućim projektom „BioSfera“ nastoji uključivati lokalnu

¹Izvor: <http://www.pp-vransko-jezero.hr/hr/documents/statut-javne-ustanove-park-prirode-vransko-jezero.pdf> (26.09.2021.)

zajednicu u novi desetogodišnji plan upravljanja. Danas se lokalna zajednica ovoga područja bavi turizmom i radom u obiteljskim privrednim gospodarstvima (OPG). Svojim gospodarstvima nastoje stvoriti kvalitetne proizvode koje mogu prodati posjetiteljima Vranskog jezera i pritom imati novčanu korist. Cilj je ovoga rada propitati na koji način se mijenjala svakodnevica lokalne zajednice u drugoj polovici 20. stoljeća i u 21. stoljeću? Zašto se mlađi naraštaji danas više ne žele baviti poljoprivredom i stočarstvom? Koji su efekti Parka prirode Vransko jezero utjecali na životni standard i svakodnevicu ljudi? Kakav je odnos Parka prirode i lokalne zajednice danas i kakav je bio na samom početku? Istraživanje je provedeno u dva navrata, u ožujku 2020. godine te u kolovozu 2021. godine. S obzirom na činjenicu kako i sama živim u blizini jezera, nije bilo teško ostvariti komunikaciju s lokalnom zajednicom oko Vranskog jezera. Prilikom istraživanja korišteni su polustrukturirani intervjui s kazivačima iz Pakošтана, Vrane, Radašinovaca i Banjevaca koji su nekoć posjedovali stoku ili ju imaju i danas, djelatnicima Parka prirode, od kojih pojedinci žive na području jezera te vlasnicima obiteljskih privrednih gospodarstava. Važno je naglasiti kako je prvi dio istraživanja proveden u svrhu stručne prakse², dok je drugi dio istraživanja proveden dok sam bila zaposlena kao sezonska djelatnica Parka prirode Vransko jezero (2021.). Veliku ulogu, kao i u većini istraživanja, imao je inicijalni susret s kazivačima. Za vrijeme istraživanja u ožujku 2020. godine odlazak na teren bio je u manjim grupama u ranojutarnjim satima zbog ispaše ovaca. Zbog velikog područja oko jezera, došlo je do podjela u manje grupe kako bi se prikupilo što više podataka. Ključnu ulogu za vrijeme istraživanja imalo je promatranje sa sudjelovanjem ili sudioničko promatranje, pomoću kojega etnolog pristupa svakodnevici kazivača. Kazivači su bili susretljivi te su nastojali odgovarati na sve naše upite (usp. Potkonjak 2014: 67-69). Za vrijeme istraživanja provedenog u kolovozu 2021. odlazak na teren bio je jednostavniji zbog već stvorenih kontakata iz prethodnog istraživanja. U drugome dijelu istraživanja u fokusu je bila politika Parka prirode te uključivanje lokalne zajednice u plan upravljanja Parkom, a korišteni su polustrukturirani intervjui te promatranje sa sudjelovanjem.

² Stručna praksa provedena je u ožujku 2020. godine s kolegama s Odjela za etnologiju i antropologiju te kolegama iz Irske koji su u to vrijeme bili na studentskoj razmjeni. Cilj prakse bio je istražiti nestanak stočarstva na području jezera. S obzirom na činjenicu kako se Javna ustanova Parka prirode Vransko jezero zalaže za povratak stočarstva na ovim prostorima, naša uloga bila je prikupljati podatke o nestanku stočarstva na području jezera, točnije, koji su faktori pridonijeli nestanku, kako je tekla životna svakodnevica na ovim prostorima te kuda se vodila stoka na ispašu oko jezera.

1.1. Važnost Vranskog jezera

Vransko jezero najveće je prirodno jezero i jedno od posljednjih mediteranskih močvara u Republici Hrvatskoj. Jezero je zapravo krško polje ispunjeno bočatom vodom te predstavlja kriptodepresiju. U sjeverozapadnom dijelu jezera nalazi se poseban ornitološki rezervat s najvećom gnijezdećom populacijom malog vranca. Također, ovo je područje zimovalište za preko 100.000 jedinki ptica vodarica. Posebna vrijednost Vranskog jezera prepoznata je još 1983. godine kada je njegov sjeverozapadni dio proglašen posebnim ornitološkim rezervatom, a 1999. godine kao jedno od rijetkih staništa ptica s izvorima pitke vode te je kao područje posebne bioraznolikosti Vransko jezero proglašeno je Parkom prirode. Zabilježene su ukupno 264 vrste ptica, a znanstvena istraživanja navode kako će močvare, zbog ogromne fiksacije CO_2 , u budućnosti imati ključnu ulogu u zaštiti živih bića, ljudi i globalnog zagrijavanja.

Slikovni prilog 1. Geografski položaj Vranskog jezera³

Vransko je jezero približno nastalo prije 12.000 godina, a u svojim počecima postojalo je samo u obliku bare. Ovo područje danas je plitko potopljeno polje s nepropusnim dnom, dva metra nižim od razine mora te je reljefno najniža točka Ravnih kotara. Najveće prirodno jezero u Hrvatskoj prosječne je širine 2,2 km, prosječne dužine 13,6 km te površine 30 km². Voda je u samome jezeru bočata zbog ulaska slane vode kroz vapnenački greben i kanal

³<https://www.google.com/search?q=vransko+jezero+zemljovid&oq=vransko+jezero+zemljovid&aqs=chrome..69i57.5975j0j7&sourceid=chrome&ie=UTF-8> (26.08.2021.)

Prosika. Razina vode, kao i sama slanost jezera, ovisi o površinskom i podzemnom dotoku vode iz 480 km² sliva Ravnih kotara. Zbog male dubine jezera, voda se brzo grije i hladi, ovisno o temperaturi zraka.⁴

Ovo je jezero bogato ribom te je popularno odredište sportskog ribolova. Zbog bočate vode omogućen je suživot oko 18 morskih i slatkovodnih riba. Postoje četiri autohtone vrste, a to su: jegulja (*Anguillaanguilla*), riječna babica (*Salariafluviatilis*), glavočić vodenjak (*Knipowitschiapanizae*) te drlja (*Scardiniusdergle*). Od navedene četiri autohtone vrste, dvije su zaštićene, a to su jegulja i riječna babica. Sredinom 20. stoljeća, radi uzgoja i ribolova, uneseni su šaran (*Cyprinuscarpio*), som (*Silurusglanis*) i štika (*Esoxlucius*), dok su babuška (*Carassiusgibelio*) i sunčanica (*Lepomisgibbosus*) dospjele u jezero tijekom poribljavanja, dakle, nenamjerno. Od morskih riba najzastupljenije su ciple (*Mugillidae*) i gavun oliga (*Atherinaboyeri*), a zabilježeni su i lubin, komarča te list. Ribe su dospjele u jezero djelovanjem čovjeka. Čovjekovim se djelovanjem promijenio ne samo biljni i životinjski svijet unutar jezera već i cijeloga područja oko jezera, po nekim mišljenjima na bolje, ali po nekima na gore.

Naime, stanovništvo nastanjeno oko Vranskog jezera u prošlosti se pretežito bavilo poljoprivredom. U tradicionalnom načinu obrade zemlje toga područja usjevi su mješoviti, a nije rijetkost ni da se uzgaja više sorti iste kulture ili da se usjevi siju u združenoj sjetvi na istoj površini. Uzgojem većeg broja različitih kultura oblikovao se prepoznatljiv ruralni krajolik, a danas lokalna zajednica istim principom uzgoja njeguje taj sada već prepoznatljiv krajolik. Zalaže se za očuvanje kulturne baštine, kako materijalne, tako i nematerijalne. Primjerice, zalaže se za očuvanje starih pasmina stoke, domaćih vrsta voća i povrća, tradicionalnih lokalnih proizvoda i recepata (primjerice, domaći prisnac). Među poznatim proizvodima su vijenci češnjaka (poznatije kao rešte češnjaka), krumpir, badem, slanutak, smokve, sir, med i maslinovo ulje. Nadalje, slobodnom ispašom ovaca i koza na Vranskom jezeru (iako danas u sve manjem broju), nastoji se očuvati biološka raznolikost travnjaka i pašnjaka, sprječavajući njihovo zarastanje. Miješanjem čovjeka u prirodni okoliš Vranskoga jezera promijenio se biljni i životinjski svijet ovoga područja. Prije nego što je čovjek umiješao svoje prste u prirodu Vranskog jezera, ovo područje je izgledalo potpuno drugačije nego danas. Močvara je sezala sve do Sv. Filipa i Jakova (današnje naselje prije Biograda na Moru), a ispresijecali su je prirodni vodotoci. Prema zapisima je prvo kompleksnije

⁴Izvor: Stručna služba JU PP Vransko jezero (skripta)

uređivanje Vranskog polja u poljoprivredne svrhe započelo za vrijeme turske vladavine u 15. stoljeću, kada su uređeni kanali i jaruge za odvodnju viška vode.

U 17. stoljeću, nakon kandijskih ratova, područje je poharano i u potpunosti zapušteno. Trska i šear toliko su se razmnožili da je odvod vode onemogućen. U takvom je stanju područje Vranskog jezera, točnije, Vranskog blata, bilo stanište rojevima komaraca koji su prenosili malariju te je okolno stanovništvo u to doba umiralo, a novi ljudi su se zbog takvih okolnosti rijetko naseljavali. Utvrđivanjem mletačke vlasti na području Vranskog jezera vranski feud dan je na raspolaganje zainteresiranima za unaprjeđenje. Franjo Borelli vidio je potencijal vranskog feuda te ga je odlučio koristiti u poljoprivredne svrhe. Cilj Franje Borellija bio je uređivanje kanala u Vranskom polju te probijanje kanala Prosika, što Borelli, nažalost, nije dočekao za svoga života. Ipak, njegov sin Andrija uspio je njegove vizije provesti u djelo. Za izgradnju i uređenje kanala trebalo je 18 dugih godina i 11 tona baruta. Već se na samome početku probijanja kanala nailazilo na poteškoće. Na području Prosike radilo se samo sezonski, što je usporavalo proces kopanja. Barut se nabavljao iz skladišta u Zadru po niskoj cijeni, alat se posuđivao bez novčane naknade, ali je morao biti vraćen u istom broju.

Obitelj Borelli čak je pokušala prisiliti okolno stanovništvo na rad na kanalu jer su smatrali kako svi mogu imati koristi od prokopavanja kanala Prosika. Stanovništvo se žalilo senatu pa je pokušaj uključivanja lokalne zajednice propao. Nakon svih nedaća i problema, kanal je napokon dovršen 1770. godine, dug je 850, a širok u prosjeku 4 metra. Osim kopanja kanala u Prosici, trebalo je prokopati još nekoliko kanala za odvodnju viška vode u Vranskom polju.⁵

Zbog prokopavanja tijekom ljetnih mjeseci prva su dva kanala završena tek 1773. godine. Više od jednog stoljeća radilo se na prerađivanju ovog močvarnog područja u poljoprivredne svrhe. Isušivanjem vode dobile su se plodne poljoprivredne površine pa je smanjena opasnost od malaričnog oboljenja. Završetkom radova područje Vranskog jezera je procvjetalo, svake godine dolazilo je do umnožavanja uroda, a veliku ulogu imala je i stoka. Nekoliko stoljeća kasnije, točnije 60-ih godina 20. stoljeća, provedena je melioracija Vranskog polja, kada je izgrađen sustav nasipa i crpna stanica za odvod viška voda, a u istu svrhu proširen je i kanal Prosika.

Međutim, promjene, kako lokalne, tako i globalne koje se događaju u okolišu i sve veće i mnogobrojnije potrebe koje taj okoliš mora zadovoljiti imaju svoj negativan utjecaj.

⁵Izvor: Stručna služba JU PP Vransko jezero (skripta)

Primjerice, sve veće potrebe za vodom za poljoprivredu i vodoopskrbu uopće javljaju se tijekom ljetnih mjeseci u turističkoj sezoni. Vransko je jezero samo po sebi jako plitko, a tijekom ljetnih mjeseci zbog manje količine kiše razina jezera se smanjuje te postaje sve ugroženije kao slatkovodno jezero u Hrvatskoj.

Sve se češće događaju ljetne suše kada je vodostaj jezera toliko nizak da more ulazi u jezero kroz kanal Prosika te se salinitet samog jezera povećava za 18%, dok je predviđena normalna slanost jezera 3-4%. Zbog toga što je jezero tako plitko, s temperaturom zraka raste i temperatura vode. Tako je tijekom ljetnih mjeseci jezero najčešće puno toplije od mora. Pokreće se lančana reakcija u kojoj zbog odumiranja slatkovodnog zooplanktona, koji kontrolira rast fitoplanktona, dolazi do prekomjernog razvoja fitoplanktona, najčešće algi. Fitoplankton na taj način ispliva na površinu i sprječava prodiranje sunčeva svjetla u dublje slojeve jezera te se na taj način stvara debeli sloj naslaga na samom dnu jezera. Noću, dok nema svjetlosti potrebne za fotosintezu, bakterije razgrađuju pretjerano umnožene alge i u tom procesu troše kisik, na taj način dolazi do anoksičnih uvjeta, odnosno daljnjeg odumiranja aerobnih životinja i dodatnog porasta organskih tvari u jezeru. Ovi procesi su 2012. doveli do ekološke katastrofe na području Vranskog jezera, kada je došlo do velikog pomora riba. Upravo iz tih razloga Park prirode u suradnji s drugim institucijama nastoji raditi na očuvanju ekosustava na ovome području.

Čovjek je svojim djelovanjem u prošlosti u velikoj mjeri utjecao na ekosustav i na okoliš Vranskog jezera. Nekoć je prokopavanje kanala bilo nužno za preživljavanje lokalne zajednice. Ljudi su živjeli u teškim, siromašnim uvjetima te su se svakodnevno borili protiv malarije. Isušivanjem jezera lokalna se zajednica oporavila od epidemija te su bili u mogućnosti saditi kulture kako bi preživljavali u teškom kršu Ravnih kotara. Tradicijskom se poljoprivredom lokalna zajednica bavila sve do sredine 20. stoljeća. Međutim, potaknuti raznim društvenim i povijesnim događajima poput otvaranja tvornica, bolje povezanosti s urbanim područjima i izbijanja Domovinskoga rata, tradicijski su se običaji na ovome području polagano ostavljali po strani dok se stanovništvo okretalo novom sektoru – turizmu. Turizam je tercijarna grana koja je postala isplativija od težačkog načina života. Velik se broj ljudi u lokalnoj zajednici okrenuo ovoj gospodarskoj grani, a samo manji postotak lokalnog stanovništva još drži stoku te se bave poljoprivredom za svoje potrebe ili za prodaju na tržnici.

Iako se život na jezeru u kratkome vremenskom periodu promijenio, a ljudi su promijenili svoj odnos prema prirodi, taj suživot ljudi i prirode je konstanta.

Kroz istraživanje provedeno na području Vranskog jezera pokušat će se dati odgovor na pitanje kako je došlo do promjene svakodnevice ljudi od tradicijskog načina življenja do bavljenja turizmom te kako je čovjek utjecao na područje Vranskog jezera i obrnuto. Nastoji se ispitati i koji su efekti Parka prirode koji su doprinijeli razvoju turizma te kako se lokalna zajednica, pogotovo sela u zaleđu jezera, korak po korak uključuju u turistički i ugostiteljski sektor te na koji se način njihova životna svakodnevica mijenja.

2. Stočarstvo na Vranskom jezeru

2.1. Stočarstvo na Vranskom jezeru prije Domovinskog rata

Kako je već spomenuto, stanovništvo ovoga područja u prošlosti se pretežito bavilo stočarstvom i poljoprivredom. S obzirom na činjenicu kako je područje Ravnih kotara poprilično omeđeno kršom, stanovništvo oko jezera snalazilo se preživljavanjem. Najčešće bi od ovaca dobili mlijeko te bi žene napravile sir i prodavale ga na stočarskom sajmu u Benkovcu. Prema Vitomiru Belaju (usp.2004: 5) razlikujemo tri tipa stočarstva, a to su nomadsko, stajsko i alpsko stočarstvo. Za područje Bukovice karakteristično je transhumantno ili polunomadsko stočarenje. Osnovna karakteristika ovoga tipa stočarenja jest da su vlasnici stada nastanjeni u stalnim naseljima gdje se pretežito bave zemljoradnjom, dok su stada u većini slučajeva na ispaši gdje ih čuvaju pastiri. Vlasnici stada najčešće nisu prikupljali krmu (sijeno) za zimu pa je stoka morala ići na daljnje ispaše u toplije krajeve ili su seljaci morali kupovati sijeno kako bi im stoka preživjela zimu. Za velebitsko transhumantno stočarstvo nije bilo neobično da i žena ide na ispašu. Ona se pretežito brinula o pravljenju mlijeka i sira ili općenito o kuhanju, ako bi se na ispašu išlo nekoliko mjeseci.

Na Vranskom jezeru ispaša je bila nešto drugačija. Muškarci i žene vodili su ovce na ispašu, a nije bio rijedak slučaj da i djeca idu s njima. Prema kazivačima iz Vrane, Radašinovaca i Banjevaca, cijele su skupine, odnosno, cijela su sela vodila stoku na ispašu. Na samome se jezeru pjevalo i ljudi iz okolnih sela su se međusobno družili. Članovi od nekoliko naraštaja zajedno su živjeli u istom kućanstvu, odnosno u seljačkim obiteljskim zadrugama. U usporedbi s bliskim područjem Ravnih kotara obiteljska svakodnevica Vranskog jezera bila je organizirana na sličan način, dan bi započeo radom u poljima i vrtovima u blizini kuća već od ranoga jutra. Ne postoje izvori s područja Vranskog jezera koji opisuju životnu svakodnevicu jezera u prvoj i sredinom druge polovice 20. stoljeća, ali se prema pričama kazivača može tvrditi kako se svakodnevica odvijala po sličnim rutinama kao u Ravnim kotarima. U najvažnije prihode zadruge spadali su i vinogradi, gdje su članovi zadruge imali po nekoliko tisuća panjeva. Članovi zadruge spavali su u zajedničkim sobama, jedino su bračni parovi imali odvojenu sobu za sebe (usp. Vedriš 2003: 308). Na području Ravnih kotara držala se stoka, najčešće su to bile ovce, koze, svinje, volovi i konji. Ovce su imale značajan udio u samom gospodarstvu zadruge, a svinje su se držale radi klanja mesa na blagdane, dakle, za

posebne prigode. Ustajalo se rano ujutro, najčešće kad bi svanulo te bi se u polju provelo čitav dan, bez obzira na vremenske uvjete jer je zajednica živjela od svog rada i svojih prihoda.

Najčešće su muškarci radili težak fizički rad u polju, dok bi se žene brinule za užinu i rad oko kuće. Dakle, smatralo se da su ženski poslovi „kuhanje i žetva“, dok su muški poslovi bili „svi teži poslovi“ (usp. Vedriš 2003: 318). Postojao je određen red u kući, muškarci bi jeli iz tanjura, dok bi žene i djeca jeli iz zdjele oko ognjišta. Za vrijeme hladnijih dana, kada nije bilo puno posla u polju, zajednica se međusobno družila i pjevala. Krupna se stoka najčešće gonila od proljeća do jeseni, izvela bi se po nekoliko sati na ispašu, dok je tijekom zimskih dana najčešće bila u štalama gdje bi im se davalo sijeno, dok se konjima davala zob. Volovi i konji u većini su se slučajeva držali zbog oranja zemlje. Ovce su se držale na ispaši tijekom cijele godine. Ljeti bi ih se vodilo na ispašu od ranih jutarnjih sati te kasno navečer kad više nije bilo toliko vruće, a nije bio rijedak slučaj da su ovce „prenoćile“ na livadi (usp. Vedriš 2003: 310-312). Žene, odnosno djevojčice, tijekom ispaše bi pjevale i plele vunu te se „pripremale“ za udaju. Slično je bilo i na ispašama oko Vranskog jezera. Prema kazivaču iz Pakošтана, stoka se tijekom druge polovice 20. stoljeća stalno vodila na ispašu oko jezera:

„Ne, ne i curice, one su isto od pet godina do dvadeset, dok se nisu udale, a i kad su se udale i bake su išle od 80 godina s nama. One su zapovidale i sidile ovako (pokazuje nam kako su sjedile) i plele su „katuse“. Znae šta su katusi? (...) Čarape od ovaca i rukavice od ovaca i evo i ove kape isto. Ovde su sidili i tu radili, a mi smo mladi naraštaj ovce pasli i trčali okolo.“ (Kazivač R., Pakošтane)

U selu Vrana nekoć je svaka obitelj imala po 60-70 ovaca. Bile su to horde stoke koje su se vodile na ispašu. No s vremenom se broj smanjio te je danas minimalan. Kazivač Roko iz Vrane je tijekom razgovora kazao kako danas u samom selu ima samo nekoliko ovaca. Obitelji ih najčešće koriste za svoje svrhe i nemaju više od 10-20 ovaca:

„Da, da jesam. Prije se to išlo. Znaš koliko je tu blaga bilo prije. Znači jel' vidite ovu stazu odi na ovom brdu ode (pokazao je prstom na brdo koje se nalazilo iza nas), tu do jezera ima jedno 15 minuta. Tu je bilo tisuće i tisuće ovaca i koza. Sad nema u cijeloj Vrani možda, a reći ću puno, 500 komada.“ (Kazivač R., Vrana)

Nadalje, kazivači su tijekom svojih intervjuja tvrdili kako je Vransko jezero po sebi izgledalo potpuno drugačije dok su ovce pasle travu na jezeru. Priroda je bila očišćena, a danas je u većini slučajeva sve zaraslo te se uglavnom pojavio tršćak. Nažalost, danas se stoka više ne vodi na ispašu te se sam tršćak proširio i na nedostupna mjesta. Tijekom godina promijenio se

riblji i životinjski svijet u jezeru. Prema sugovorniku Roku iz Banjevaca zajednica je svakodnevno lovila ribu na jezeru te je prema kazivačima život općenito bio bolji nego danas:

„Aaaa to je bia život, to je naroda vrvalo. Nema sad nikog više, nema naroda, nema ničega. Prije je svega bilo, bilo je ptica, sad nema ništa. Nema ni ribe. Sad dva dana, tri, ne možete šarana na udicu uhvatit. Ali ja mislim i da su oni to u početku slabo zaštitili. Tribalo je odmah napravit, na šine je bila ograda do mora i tamo su bili kavezi za ribu. I to se zaključa i mlađ ulazi i izlazi, a ne može iz jezera riba, jer prije kol'ko godina tamo su tone ribe pocrkale u moru. Otišle kroz jarugu, tu je trebalo reagirat, a vi's, niko nije. Nema sad tu šarana, nema, al' to je sve slabo. (...) Od kada je Park prirode svega manje ima. A kao zaštićeno je, a kako to sad objasnit. A prije se lovilo, ja pa znam.“ (Kazivač R., Banjevci)

Samo Vransko jezero je omeđeno kršom, no prema sugovorniku iz Banjevaca stoka se nikad nije vodila na ispašu u brda. Većinom ih se vodilo oko jezera:

„Ma ne, ne paša je uvijek bila tu, eventualno ima tu kod Kamenjaka put, Drage smo zvali, tamo smo mi u proliće zatirali volove i u večer oko devet, deset sati opet bi zatirali, oni su tu brstili. I gore di je hrastova šuma, znali smo i tamo. Prije je bilo baš interesantno, ja sad kad dođem na jezero iprošetam dođe mi da plačem. Kad se sjetim onog djetinjstva, tih ljudi. To je bilo sve krcato, pivalo se, družili se. To je pisma bila. Onda ovi boduli naši, oni su dolazili, oni su isto imali polje gore. Iz Betine i Murtera. Imamo i mi polje, uz jezero, velika njiva. Prije se to išlo, do dvije i po tone si mog'o prodat.“ (Kazivač R., Banjevci)

Kazivač je razočaran današnjim duhom ljudi, smatra kako je nekoć sve bilo ljepše i bolje, narod je bio vedrijeg duha. Nema više druženja, nema pjesme i suživota kakav je postojao prije. Kazivač ističe ekonomski aspekt i govori kako se danas materijalno bolje živi, ali su se ljudi previše povukli u sebe. Prema Petru Simoniću (usp.2012: 133) posljednja je dva desetljeća ekonomija u velikoj mjeri utjecala na živote ljudi. Ekonomske su promjene tijekom 20. stoljeća jedan od faktora koji je utjecao na gubitak tradicijskih vrijednosti i kulturne baštine. Kazivač smatra kako su ljudski duh i zajedništvo propali i da nema više vedrine i topline kod ljudi. U drugoj polovici 20. stoljeća paša je postepeno nestajala, a prema kazivačima, razlog tomu je industrijalizacija i zapošljavanje ljudi u gradovima. Zajednica više nije imala vremena voditi stoku na ispašu:

„Ljudi su se 1980-ih godina, kada je počela industrijalizacija, počeli zapošljavat, ukidali su se konji, malo je 'ko u polju radia... ljudi su pretežno bili zaposleni u firmama.“ (Kazivač M., Vrana)

Zapošljavanjem ljudi u tvornicama poput Tvornice lakih metala i Felo legure u Šibeniku, Bagata i Borisa Kidriča u Zadru te Tvornice mreža u Biogradu na Moru, mijenjala se životna svakodnevnica ljudi. Radilo se od jutra do mraka te bi eventualno starije stanovništvo (djedovi

i bake) vodilo ovce na ispašu. Prema kazivaču iz Radašinovaca, muški su članovi obitelji odlazili raditi u Šibenik ili Murter te bi ostajali ondje po nekoliko mjeseci radeći u tvornicama. S obzirom na činjenicu kako su muškarci cijeli dan radili u gradu, žene obavljale sve poslove u i oko kuće te vodile brigu o djeci, a s postupnim porastom zaposlenih žena i dužeg školovanja djece, nitko od njih nije mogao brinuti o ispaši. Problem lokalnog stanovništva u zaleđu jezera bila je loša infrastruktura te loša povezanost s većim gradovima poput Šibenika, Biograda na Moru ili Zadra. Mlađim naraštajima bilo je isplativije preseliti se u grad i plaćati stanarinu nego svaki dan putovati automobilom (ako su ga posjedovali) ili drugim prijevoznim sredstvima, kao što su autobusi, čije linije su često bile neredovite. Prema riječima kazivača, poslodavac je u izvanrednim slučajevima organizirao prijevoz do sela u zaleđu, no to nije svugdje bio slučaj. Tako je i otežana prometna povezanost s urbanim središtima kojima su mladi gravitirali i još uvijek gravitiraju dovela i do postupnog iseljavanja te prestanka bavljenja stočarstvom i poljoprivredom.

Svi su kazivači tijekom razgovora spominjali jednu prekretnicu koja je utjecala na nestanak tradicijskih običaja na ovim prostorima. Djeca su se sve više fokusirala na školovanje te su pokušavali pronaći bolji život u gradu bježeći od seoskog života. Na području jezera ratna su događanja jako utjecala na stanovništvo.

Slikovni prilog 2. Koze i ovce tijekom ispaše na Vranskom jezeru (2019.)

Iako ne u tolikoj mjeri kao prije, stočarstvo je ovdje još uvijek bio dio svakodnevice ljudi, ali u nešto izmijenjenom stanju. Sada su se birale drugačije rute jer se iznad jezera zbog mina više nije išlo na ispašu te je lokalno stanovništvo počelo voditi ovce na ispašu u blizini svojih kuća gdje većina lokalnog stanovništva posjeduje komad zemlje. Prema nekim kazivačima ovce se danas vode na ispašu jer „moraju“ ići, neki to čine kako bi „ubili dosadu“, dok za druge kazivače ne postoji ništa ljepše od vođenja ovaca na ispašu jer malo „odmore mozak“.

2.2. Život nakon Domovinskog rata

Kao što je već spomenuto, važnu ulogu u nestanku tradicijskih običaja ima i činjenica da mlađe generacije ne žele nastaviti voditi ovce na ispašu. Kazivači su na upit zašto mlađe generacije ne žele voditi ovce na ispašu, odgovorili sljedeće:

„Evo, naš mladi svit koliko ja smatram, samo u'vati jedan pravac, završi školu i ne radi ništa. Kad si ti završila školu ti tek onda ne znaš ništa. Moja unuka ide i radi ka' doktorica i samo radi, a naše školstvo tjera vas da učite tamo neku gramatiku koju neće za nikad u životu upotrijebit'. Eto, to je oko nas ta mladež. Daj mladima da uče poljoprivredu, tako će naučit' nešto, a ne oni uvijek bace dicu, kakav si ti profesor ako ne može naučit dite za dva.Eto.“ (Kazivač R., Pakoštane)

Kazivači su mišljenja kako se u školi općenito uči samo teorija i da mladost ne želi raditi fizički zahtjevan posao kao što je danas poljoprivreda. Ipak, mladi bi možda i radili kada bi imali kvalitetnu zaradu od ispaše ovaca i poljoprivrede. Velik broj mladih ne vidi svrhu rada u poljoprivredi kad sve proizvode mogu jeftinije pronaći i kupiti u trgovinama:

„(...) Zamisli koliko trebam ja odvojiti, ja imam sad tu u polju imam peršina, nisan ni jednog proda'. Meni je propalo 5, 6 tona peršina. Neće da ide jer su došli ti mafijaši, ti lopovi, ovaj, otvorili te velike markete, Intermod, Interspar... To je sve korupcija i mafija, oni sve uvozu. A u biti u politici, ja nisam političar i ni u jednoj stranki nisam, mene to ne zanima niti ja kad vidim stranke. Ja bi ih da tu u polje, da im motiku pa nek'ide kopat'. Da vidiš kako bi cijenija seljaka. Znači nije problem proizvesti, problem je prodati.“ (Kazivač S., Vrana)

Prema jednoj kazivačici iz Radašinovaca, problem nije samo u državi i krivome načinu dobivanja poticaja, nego i u samoj zemlji oko jezera. Osnutkom Parka prirode zemljišne su se čestice na ovome području mijenjale, neka su područja oko jezera postala državna, dok su druge čestice u vlasništvu ljudi s ovoga područja. Kazivačica ukazuje na sljedeći problem:

„Mladi ljudi se ne žele baviti s time jer nije financijski isplativo, previše truda i vremena tu treba uložiti. Još je jedan problem proširenje zemlje ili parcele. Na ovom području je neka zemlja državna, neka je privatna, i to budu teške procedure dok se državna parcela uspije prodati. To je kao borba s vjetrenjačama, nema se smisla boriti s time, jednostavno nije isplativo. I država daje poticaje samo jednom godišnje, ne isplati se više s time baviti.“ (Kazivačica J., Radašinovci)

Iako postoje sporovi i prepreke oko zemljišnih čestica, Javna ustanova Parka prirode nastoji vratiti stočarstvo i poljoprivredu u ove krajeve i to edukacijom lokalnog stanovništva:

„U tom smislu, Park razvija dugoročne programe, kako poljoprivrednici trebaju saditi više kulture koje ptice ne mogu uništiti, a pogotovo što bi mi htjeli je sljedeće – obnoviti stočarstvo. Nama je u interesu sačuvati te poplavne livade, koje mi sada umjetno zadržavamo, i to košnjom, a nekad je to činila stoka, koje sada uopće nema. Interes Parka jest da se lokalno stanovništvo što više bavi stočarstvom i to više nego poljoprivredom.“ (Ravnatelj Parka prirode Vransko jezero)

Kazivači su tijekom razgovora iskazali nezadovoljstvo stanjem u državi, pogotovo što se tiče otkupa voća i povrća. Naime, Republika Hrvatska uvozi robu, bilo da je riječ o mesu, ribi, voću ili povrću. Jeftinije je uvoziti robu iz svijeta nego ju otkupiti od strane naših seljaka. Kazivač ističe kako mu svake godine propadaju proizvodi koje je mukotrpno sadio jer ih nema kome prodati:

„Prije sam se bavio intenzivno poljoprivredom, ima sam po 2000 pomidora, po 1000 paprika, ali san odusta jer prodan, ali po nikakvoj cijeni. Evo sad imam poriluka, 15 godina ga po 3,5 kune dajem, to je ništa. Ja nemam nikakve zarade tu, sad će početi ić' u klas ako ga ne poberem i ne prodam. Pogledaj sad ovo polje, to je sve prije bilo izorano i posađene paprike, pomidore, a sad nema nikoga, nema čovik interesa. Ja san u toj poljoprivredi bia, a sad sam ovu godinu odusta, imam za sebe to nešto blaga.“ (M., Vrana)

Veliki trgovački lanci najčešće uvoze robu iz drugih zemalja, dok hrvatski seljak jedva opstaje te nije rijedak slučaj da roba propada. I njima je postalo neisplativo baviti se prodajom voća i povrća u većim količinama pa većina naših sugovornika proizvodi sir, peršin, luk, češnjak, krumpire i maslinovo ulje za sebe i svoju rodbinu. Neki od kazivača znaju jednom mjesečno otići na sajam u Benkovac te tamo okušati sreću u prodaji svojih proizvoda. Cijene su, naravno, malo više nego u trgovinama, ali smatraju kako njihovi proizvodi imaju kvalitetu. Polja na Vranskom jezeru izuzetno su plodna, ali stanovništvo koristi samo svoja privatna zemljišta. Krajem 90-ih godina prošloga stoljeća, točnije 1999. godine, područje Vranskog jezera proglašeno je Parkom prirode te je stanovništvu zabranjeno voditi stoku na ispašu oko

jezera, što posebno vrijedi za ornitološki rezervat koji je strogo zaštićen i čini jednu vrstu jezgre samog Parka. Svakodnevica ljudi se promijenila i na ovim prostorima se zahvaljujući faktorima kao što su rad u gradskim tvornicama, rat, veće otvaranje Zapadu i bolja prometna povezanost između ostalog počela razvijati i jedna nova/stara djelatnost – turizam.

3. Razvoj turizma

3.1. Razvoj turizma u Jugoslaviji i na Vranskom jezeru

Nakon Drugog svjetskog rata i strašnih događanja, Europljani su bili u potrazi za odmorom. Taj su odmor pronašli na Mediteranu, točnije, u južnim dijelovima Europe. Među njima je bila i Jugoslavija. Veliku ulogu kod razvijanja turizma u drugoj polovici 20. stoljeća imao je plaćeni godišnji odmor. U Europi je taj zakon uveden još puno prije nego što je to bio slučaj u Jugoslaviji, koja je bila sastavljena pretežito od seljačkog stanovništva koje se bavilo poljoprivredom te su živjeli od svojih prihoda. Velik dio njih radio je u tvornicama, a turizam je kao pojam bio dosta stran jugoslavenskoj radničkoj klasi (usp. Ilić 2018: 18). Do 1945. godine rekreacijska putovanja bila su samo za pripadnike viših slojeva društva, a radničkoj klasi, poput one u Jugoslaviji, ovaj je pojam bio nepoznanica (usp. Dobrić 2018: 7). U Jugoslaviji se u navedenom razdoblju pokreću brojne reforme koje su utjecale na stvaranje turizma. Među njima bilo je i obnavljanje sportsko rekreativnog pokreta, rad „Putnika“ (centralizirane državne organizacije), te rad gospodarskih i društveno turističkih organizacija, dok su se hoteli i ugostiteljska poduzeća počeli nacionalizirati (usp. Dobrić 2018: 7).

Od 1945. do 60-ih godina prošloga stoljeća broj je stranih gostiju zbog strašnih događaja iz Drugog svjetskog rata opadao. U tome je razdoblju uslijedila obnova turističkog kapaciteta, što je rezultiralo stabilizacijom turističkog prometa na ovome području. Ipak, izostanak stranih gostiju osjetio se u velikoj mjeri te je vlast odlučila slati i domaće turiste na odmor. U već navedenom razdoblju došlo je i do prisilnog preseljenja stanovništva na priobalno područje. Stanovništvo Jugoslavije parolama se prisiljenju počelo odupirati zbog poljoprivrednih radova koji su tada bili u punom jeku, a i jugoslavensko stanovništvo na samome početku nije bilo upoznato s pojmom godišnjeg odmora i uživanja, tako da je stanovništvu trebalo nekoliko godina da se priviknu na odmor. Važnu ulogu u priljevu stranih turista na Jadran imalo je ukidanje vize 1963. godine. Što se tiče područja Vranskog jezera, turizam kao takav bio je nepoznat pojam lokalnom stanovništvu i relativno se kasno počeo razvijati. Izgradnjom Jadranske magistrale krajem 60-ih, a početkom 70-ih godina, mjesta su se na priobalnom području počela prva turistički razvijati, poput Pakošтана i Draga. Sela s gornje strane jezera, poput Vrane, Radašinovaca, Banjevaca i Kašića tek su se kasnije počela baviti turističkim i ugostiteljskim djelatnostima. Prema kazivačima s područja jezera,

popularno odredište i odmaralište za vrijeme Jugoslavije bio je kamp Crkvine na jezeru, koji je nekoć mogao ugostiti ljude iz cijele bivše države:

„Je, je, to je istina. Bila su ta odmarališta i različite udruge tamo oko Murtera. To se prije davala ta 13. plaća da možeš ići na odmor. To je stimuliralo ljude da idu na odmor, isto tako su stimulirali ljude da ide u grad, a onoga na selu nikad ni'ko nije stimulirao. Dobili stanove i sve u gradu. Tu u kampu Crkvine na jezeru su dolazili svi ljudi, radnička klasa, ljudi iz okolice, ponajviše radnici da se odmaraju za vikend. To su bili ručkovi i večere. Prije je to bio kamp s restoranom i otvoreno igralište. Danas je to sve privatizirano.“ (Kazivač Ž, Radašinovci)

Kamp je najčešće bio punjen vikendima, kada je zajednica koristila svoj slobodan dan. Također, jako je popularno bilo jahanje konja u jezeru, ponuda koja je opstala sve do danas, ali pod malo drugačijim uvjetima. Nadalje, turisti starije životne dobi koji posjećuju Park prirode Vransko jezero često se prisjećaju starih dana i stare svakodnevice, njihove mladosti. Naime, većinski je dio starijeg hrvatskog stanovništva nekoć, prije osnutka Parka, dolazio na Vransko jezero te se s nostalgijom prisjećaju kampa i ljetovanja. Osnutkom Parka prirode krajem 90-ih godina prošloga stoljeća turistička se ponuda ovog područja proširila na gornja sela oko jezera te je došlo do stvaranja novih radnih mjesta, kao i do proširenja sadržaja na ovome području.

Jugoslavija se 70-ih godina prošloga stoljeća našla u ekonomskom deficitu, nastupila je kriza koja je prevladavala sve do samoga raspada ove države. Vodstvo je države sredinom 70-ih odlučilo razviti koncept pomoću kojega će se država oporaviti. Iako se Jugoslavija nalazila u krizi, grana turizma doživljavala je rast. Turizam u bivšoj državi počeo se razvijati 60-ih godina, a tome je u velikoj mjeri pridonijela i infrastruktura. Izgradnjom infrastrukture se Hrvatska, koja je u tom razdoblju bila jedna od šest republika u Jugoslaviji, probila na europsku i svjetsku scenu. Veliku je ulogu u populariziranju turizma igrala i prva osoba bivše države – Josip Broz Tito, koji se putovanjima na svom brodu *Galeb* prikazao kao svjetski čovjek koji zna uživati na odmoru. (usp. Župančić, Puljić 2017: 235-244).

Turizam je počeo stagnirati 90-ih godina izbijanjem rata i raspadom Jugoslavije. Krize, propadanje tvornica i ugostiteljskih objekata osjetile su se i na samome području oko jezera. Autokamp Crkvine koji je nekoć bio u vlasništvu Jankolovice d.o.o propao je, a kasnije je privatiziran i pretvoren u kvalitetan autokamp. Nakon završetka Domovinskog rata lokalna se zajednica okrenula novim turističkim sadržajima i djelatnostima, a među njima je i razvoj ruralnoga turizma i obiteljskih privrednih gospodarstava. Stvaranjem samostalne države

Republika Hrvatska se probila među vodeće turističke zemlje Europske unije. Prema Dunji Rihtman Auguštin (usp. Rihtman Auguštin 1970: 43) turizam postaje faktor međukulturalnog utjecaja, međukulturalnog dodira i promjene životne svakodnevice ljudi na ovim prostorima. Hrvatsko stanovništvo, koje se u prošlosti pretežito bavilo poljoprivredom, korak po korak se upoznavalo s novom svakodnevicom. Nekoć su postojale zadruga koje su brojale po deset ili dvadeset članova po kućanstvu te su bili dio jedne velike zajednice. Pojavom turizma na ovim prostorima tradicijski običaji polako nestaju, ali dolazi do međukulturalnog kontakta između domaćih (lokalnih) ljudi i stranih gostiju. Tako bi turist, bez obzira na to je li odsjeo u privatnom apartmanu ili hotelu, ostvarivao kontakt s lokalnom zajednicom. Još za vrijeme postojanja bivše države došlo se je do zaključka kako turizam nije samo more, plaža i odmor jer je turiste potrebno i zabavljati, žele vidjeti nešto novo, neobično, drugačije od njihove svakodnevice i kulture, žele doživjeti nove emocije te se s dobrim i lijepim uspomenama vratiti kući (usp. Rihtman Auguštin 1970: 44). U usporedbi s drugim državama, Hrvatska je tijekom zadnjih nekoliko desetljeća učinila premalo po pitanju oživljavanja tradicije. Postoje, naravno, zanimljivi događaji poput sinjske alke, korčulanske kumpanije ili moreške s kojima se oživljavaju kulturna zbivanja iz prošlosti i koja pobuđuju pozitivne emocije kod domaćih i stranih gostiju (usp. Rihtman Auguštin 1970: 47).

3.2. Kulturno naslijeđe i turizam

Kako je već spomenuto, Europa je oduvijek bila poželjna turistička destinacija, bilo da je riječ o hodočasničkim mjestima, zdravstvenom turizmu ili o novim kretanjima kulturnog turizma. Tijekom godina došlo je do promjena koje se odnose na širinu potrošnje i načine na koje se kultura koristi u gospodarske i turističke ciljeve. Danas prevladavaju kulturni i gradski turizam te zbog toga europske zemlje unaprijed strateški planiraju na koji način privući što veći broj gostiju. U gradovima se najčešće razvija urbani turizam u kojemu prevladavaju gradovi bogate povijesti. Mnogi stručnjaci su mišljenja kako je upravo kulturni turizam taj koji će u budućnosti imati najveći rast, bilo da je riječ o Europi ili o svijetu. Kultura izravno utječe na turizam, dok turizam sve više utječe na kulturu te ona postaje motiv turističkih putovanja. Neke se turističke zemlje, kao i mala mjesta, više orijentiraju na kulturni turizam jer se u ovom slučaju radi o manjem priljevu gostiju, što bi automatski značilo da postoji manja opasnost od masovnog turizma. Turisti u svom traženju dotičaju s lokalnim

stanovništvom mogu nanijeti velike štete lokalnoj zajednici, pa je tako poželjno da se stvaranje kulturnih oblika koristi isključivo samo u turističke svrhe (usp. Pančić Kombol 2006: 212).

Nije rijedak slučaj da se turističke ponude stvaraju bez uključivanja lokalne zajednice čija kvaliteta života uvelike utječe na turističku ponudu u mjestima u kojima se razvija turistička djelatnost. Kod pojave kulturnog turizma moraju se uvidjeti prednosti i nedostaci. Naime, ova vrsta turizma najčešće se razvija iz gospodarskih i političkih razloga koji nemaju puno poveznica s očuvanjem prirode i kulturne baštine. Tako, primjerice, veliki gradovi bogate povijesti kao što su Venecija, Oxford ili u našem slučaju, Dubrovnik, imaju sve negativniju sliku grada i lokalnoga stanovništva. Ipak, važno je naglasiti kako ne postoje samo negativne strane kulturnog turizma. Mora se, dakle, uzeti u obzir i činjenica kako masovni turizam u Europskoj uniji i šire dovodi do produženja turističke sezone, o kojoj uvelike ovise države poput Hrvatske, Španjolske ili Grčke. Od zarađenog novca tijekom turističke sezone nastoji se, barem u većini slučajeva, održavati i zaštititi kulturno nasljeđe te biti podrška lokalnoj tradicionalnoj kulturi, što je posebno važno za mala, ruralna mjesta, koja bez turizma ne bi opstala (usp. Pančić Kombol 2006: 2013). Ruralna mjesta s područja Vranskog jezera koja u prošlosti nisu bila u mogućnosti baviti se turizmom zadnjih se nekoliko godina uključuju u turistički sadržaj oko jezera. Izgradnjom kuća za odmor lokalna zajednica dolazi u doticaj sa stranim gostima. Strani gosti s velikim zanimanjem žele učiti o kulturi lokalne zajednice, raspitujući se o autohtonim domaćim jelima s ovoga područja ili iskazuju zanimanje za tradicijske plesove. Međutim, problem u nacionalnim parkovima i parkovima prirode već godinama unatrag stvara masovni turizam koji utječe na nestanak kulture i kulturne baštine. Revitalizacijom se nastoji očuvati kulturna baština parkova u Hrvatskoj te se kroz medijski diskurs nastoji promovirati kulturu jednog prostora kako ne bi došlo do potpunog nestajanja, a važnu ulogu u očuvanju kulture ima lokalna zajednica na području parkova (usp. Kuluz 2009: 47-48).

U Republici Hrvatskoj već desetljećima vlada masovni turizam koji je popraćen folklornim ili drugim manifestacijama. U medijskom se diskursu godinama spominju nacionalni parkovi ili parkovi prirode. Među najpoznatijim nacionalnim parkovima svakako je NP Plitvička jezera, koji posljednjih godina redovito ruši turističke rekorde posjećenosti. Poznati su i NP Kornati, NP Paklenica kao i NP Krka. Sve su to odredišta koja nude svoje zanimljive turističke i ugostiteljske ponude. Posljednjih nekoliko godina sve popularnije odredište postaje i Park prirode Vransko jezero.

3.3. Novi oblici turizma na Vranskom jezeru od osnutka PP

Park prirode Vransko jezero se osnutkom 1999. godine zalagao za zaštitu ornitološkog rezervata na području jezera, ali i za zaštitu flore i faune na tome području. Prema mišljenju ravnatelja Parka prirode, put prema turizmu na području jezera u nekoliko je navrata poprimao pogrešan smjer. Naime, svi nacionalni parkovi i parkovi prirode dužni su provesti desetogodišnji plan upravljanja te prostorni plan na svome području. Primarni cilj ovoga dokumenta jest sustavni, planski te dugoročno održivi razvoj turizma i zaštite prirode na području parkova, koji bi omogućili kvalitetne turističke sadržaje na njihovom području. Sekundarni cilj jest prijedlog načina obnavljanja gospodarskih aktivnosti na samom području Parka stradalog tijekom Domovinskog rata, što posebno vrijedi za područje Vranskog jezera koji se i danas suočava s minskim poljima iznad samog područja oko jezera. Nastoji se potaknuti lokalno stanovništvo u samom zaleđu u sudjelovanju kreiranja turističke ponude Parka prirode, i to uz razvoj malog i srednjeg poduzetništva. Dodatan motiv za kreiranje i promišljanje plana upravljanja jest činjenica da sve veći broj turista posjećuje Zadarsku i Šibensko-kninsku županiju, no prema nedavnim istraživanjima posjetitelji navedenih županija iskazuju nezadovoljstvo manjkom organiziranih izleta na tome području.

Cilj prethodnog desetogodišnjeg plana upravljanja bila je izgradnja posjetiteljskog centra na području bivšeg autokampa Crkvine, koji je za vrijeme Jugoslavije bio u vlasništvu Jankolovice d.o.o. Zbog velikih dugova navedene tvrtke došlo je do sudskih sporova, kojem se htjela osporiti privatizacija kampa:

„Nije to bilo kakvih 40.000 kvadrata, nego je prirodno i povijesno mjesto pogodno za upravljanje jezerom. U konačnici, privatizacija nije osporena, a vlasnici ključnog zemljišta su postale banke jer je privatna tvrtka koja je otišla u stečaj dizala kredite. I na kraju su to kupili drugi privatnici, koji su odlučili obnoviti kamp, osim restorana. Što se tiče onog kampa Drage-zapad, za njega se uspostavilo da je premali i treba tu dosta novaca uložiti, nitko nije pokazao interes. Plan je bio kada se kamp Drage-zapad otvori, da će Crkvine prestati s radom. S pozicije politike upravljanja prostornog plana se ovaj projekt pokazao kao promašen, ali je bio problem što nema drugog plana upravljanja.“
(Ravnatelj PP Vransko jezero)

JUPP Vransko jezero se 2016. godine zalagala za promjenu prostornog plana upravljanja, s obzirom na to kako ga iz gore navedenih razloga nije bilo moguće provesti. Važno je istaknuti kako promjene nisu lako izvedive. Razlog leži u samom nazivu Ustanove. Naime, vlasnik institucije Parka prirode je Republika Hrvatska (ili ministarstvo), što upućuje na to da ona

donosi, odnosno odobrava odluke o promjenama ili izmjenama prostornog plana upravljanja ili desetogodišnjeg plana. Promjene su se počele događati tek 2020./2021. godine:

„S obzirom da nismo mogli graditi posjetiteljski centar na području autokampa Crkvine, mi gradimo posjetiteljski centar u Biogradu na Moru, i dva posjetiteljska centra, jedan u Biogradu, jedan u Betini. Stjecajem okolnosti prostorni plan nije bio provediv i nije bio u skladu s realnošću.“ (Ravnatelj PP Vransko jezero)

Dakle, važno je istaknuti kako Javna ustanova mora slijediti naredbe tijela koja su iznad njih, što zna prouzrokovati tenzije između lokalne zajednice i Parka. Javna se ustanova zalaže za edukaciju lokalnog stanovništva o zaštiti prirode i načinu sadnje kultura i to na način da se koriste što manje štetni pesticidi pri samoj proizvodnji. Naravno, nisu svi voljni slijediti ovaj primjer, no Javnoj ustanovi je u cilju osvijestiti lokalno stanovništvo o zaštiti prirode na ovome području, kao i činjenicu da institucija mora provoditi izmjene u suglasnosti s ministarstvom.

„Dakle, problem je što je taj sustav Javne uprave dosta spor i naravno da to ljude iritira. Ljudi onda često gledaju na nas kao da smo protiv njih, a nije nitko protiv njih, nego je Javna uprava spora.“ (Ravnatelj PP Vransko jezero)

Park prirode Vransko jezero s novim desetogodišnjim planom upravljanja nastoji osmisliti i kreirati kvalitetnu i malo drugačiju turističku ponudu za svoje posjetitelje, koji ciljano dolaze obići znamenitosti Vranskog jezera. Prema Kelejuh i Javor (1997: 47-49) posjetitelji su osobe koji putuju u neko mjesto koje se razlikuje od njihove uobičajene sredine na rok od 12 mjeseci, s bilo kojim ciljem putovanja, dok su turisti osobe koje provedu najmanje jednu noć izvan mjesta svoje sredine u ugostiteljskom objektu ili drugom obliku smještaja za goste, radi odmora, zdravlja ili rekreacije. Dakle, turist je osoba koja noći u mjestu boravka, dok to kod posjetitelja nije slučaj. Javna ustanova goste karakterizira kao posjetitelje jer na području jezera provedu nekoliko sati u svrhu cjelodnevnog ili poludnevnog izleta. Nadalje, PP Vransko jezero pogoduje i položaj na središnjem dijelu istočne obale Jadrana između Zadra i Šibenika te blizina autoceste Zagreb-Split u zaleđu jezera. Vrlo je povoljna i sama blizina popularnih turističkih destinacija kao što su Biograd na Moru, Vodice te otok Murter, kao i blizina NP Krka, Kornati i Paklenica. Kvalitetnija ponuda turističkog sadržaja bi mogla rezultirati produljenjem turističke sezone i poboljšanom strukturom posjetitelja. Potičući mala i srednja poduzetništva osigurala bi se revitalizacija područja Vranskog jezera, a razvojem

infrastrukturnih projekata, koji su također dio plana upravljanja, podigla bi se kvaliteta života lokalne zajednice (usp. JU PP Vransko jezero 2006: 9-11).

3.4. Razvoj Obiteljskih privrednih gospodarstava (OPG) u drugoj polovici 20. stoljeća

Prema Defilippisu (usp. 2005: 44) postoje tri konstruktivna segmenta koja čine obiteljsko privredno gospodarstvo (OPG): obitelj ili kućanstvo, gospodarstvo i posjed. Kada je riječ o obitelji, prvenstveno se misli na domaćinstvo kao društvenu zajednicu unutar koje se odvija biološka reprodukcija, kao i aktivnosti koje su nužne za opstanak iste. Kao što je slučaj u svakoj zajednici, postoje određeni odnosi i unutar članova obitelji. Najčešće „glava obitelji“ upravlja i organizira obiteljske poslove te predstavlja obitelj i njene poslove vanjskom svijetu. Cilj međugeneracijskih odnosa jest osigurati opstanak svih članova zajednice kao cjeline, kao i njezino biološko obnavljanje. Pod posjed se misli na vlasništvo obitelji, u pravilu je to kulturna baština jedne obitelji, koja se čuvala u nizu generacija. Nije bio rijedak slučaj da se nastojalo proširiti obiteljski posjed radi materijalne egzistencije obitelji. Svaki član obiteljske zajednice ima određeni zadatak u obavljanju poslova na samome posjedu, što uvelike pridonosi materijalnom dobitku obitelji. Nadalje, kada je riječ o gospodarstvu, treba uzeti u obzir kako je riječ o gospodarstvu u užem smislu. Gospodarstvo u užem smislu sastoji se od posjeda (zemlje) te od ukupne radne snage obitelji koja se angažira na posjedu u samoj proizvodnji. Važno je napomenuti, kako se značaj pojedinih elemenata tijekom gospodarskih i ekonomskih promjena same sredine mijenja.

Početak 20. stoljeća počinju se razvijati dva tipa poljoprivrednoga gospodarstva i proizvodnje, a to su seljački na obiteljskim gospodarstvima te farmerski ili, pod drugim nazivom, poduzetnički. Seljačkom obiteljskom gospodarstvu primarni je cilj opskrbiti obitelj, dok je farmerskom gospodarstvu u cilju dohodak i to uz najveći mogući dobitak. Za vrijeme socijalizma nastaje problem vlasništva nad zemljom, koji je glavni element proizvodnje. Ova vrsta problema rješava se nacionalizacijom ili podruštvljavanjem, uz razne oblike ograničenja privatnog vlasništva. Na taj se način stvaraju krupna državna poduzeća u poljoprivredi, dok sitna obiteljska gospodarstva padaju u drugi plan i čine samo mali udio. Obiteljska gospodarstva na svojim ograničenim površinama ne mogu stvarati akumulaciju koja bi bila dostatna za financiranje vlastita razvoja. Za vrijeme socijalizma država kontrolira dva bitna čimbenika, zemljište i kapital (usp. Defilippis 2005: 46).

U drugoj polovici 20. stoljeća u bivšoj je državi prihvaćen koncept socijalističkog društvenog ekonomskog uređenja. Glavni cilj tako uređene države bilo je industrijsko razvijeno društvo s pretpostavkom da u poljoprivrednom sektoru prevladavaju kolektivizirana i društvena gospodarstva, koja će omogućiti industrijalizaciju poljoprivrede. Nastojala se pratiti boljševičko marksistička doktrina po uzoru na Sovjetski savez. Nakon raspada bivše države i pojavom demokracije i samostalne države Hrvatske nastojalo se pratiti zapadno liberalno uređenje i tržišna ekonomija. Težište novouređene države leži u obiteljskim gospodarstvima kakve danas poznajemo. No, obiteljsko privredno gospodarstvo se mora suočiti s brojnim problemima, kao što su spora gospodarska obnova nakon Domovinskog rata, zaostale mine te neadekvatne agrarne mjere, koje uvelike usporavaju oporavak poljoprivrede na ovim prostorima. Jedan od glavnih problema čini sami uvoz robe iz drugih dijelova svijeta i to po duploj jeftinijoj cijeni. Budućnost obiteljskog privrednog gospodarstva leži u turizmu, koji je zadnjih desetljeća postao glavna grana zarade (usp. Defilippis 2005: 50-55).

Park prirode Vransko jezero zadnjih nekoliko godina podržava rad OPG-ova na području Vranskog jezera. Jedan projekt pomoću kojeg Javna ustanova nastoji promovirati domaće proizvode s područja jezera je sajam „Luka i igara“, koji se ove godine (2021.) održava osmu godinu za redom. Prema mišljenju djelatnika Javne ustanove ovaj se projekt 2012. pokrenuo s ciljem privlačenja posjetitelja u Park prirode, kojih je u to vrijeme, tijekom ljetnih mjeseci, bio minimalan broj.

„Godine 2012. smo htjeli privući malo više posjetitelja. S druge strane nam je ta aktivnost stajala u planu da imamo neku suradnju s lokalnom zajednicom i da potičemo tu tradicionalnu poljoprivredu, koje ima sve manje. Ljudi i dalje sade kulture, ali nemaju ju kome prodati. Probali smo više ići u tom smjeru da to budu ljudi koji baš imaju zemlju na području Vranskog jezera, ali može biti i iz neposredne okolice“. (Djelatnica Parka prirode)

Naziv sajma „Luka i igara“ vezan je uz raširenu proizvodnju luka na ovome području. Naime, karakteristično je pletenje luka u „rešte“, koje mogu imati po 23-25 glava te se onda prodaju po komadu. Na području oko vidikovca Kamenjak u neposrednoj blizini mjesta Radašinovci, raširena je sadnja luka, dok se u selu Vrana stanovništvo više bavi intenzivnom poljoprivredom. Tek se nakon treće godine održavanja sajma osjetio skok u broju posjetitelja. Svake se godine javlja sve više izlagača koji bi željeli prezentirati svoje proizvode posjetiteljima Parka prirode:

„Postoji možda nekih desetak izlagača koji su prisutni od samog početka, oni su jezgra izlagača. S time da ove godine zovu čak iz Zadra, Posedarja, koji su čuli za sajam.“ (Djelatnica Parka prirode)

Djelatnice Parka prirode tijekom razgovora ističu kako se došlo i na ideju da se peku i druga autohtona jela s područja Vranskog jezera, no došlo je do problema u samoj organizaciji. Naime, sajam se prvih nekoliko godina održavao usred turističke sezone, u srpnju. Zbog manjka vremena lokalne zajednice, ali i nedostatka članova izlagača, došlo se do zaključka kako bi bilo bolje da se manifestacija prebaci za rujan kada turistička sezona više nije u punom jeku. Ova se sezona pokazala uspješnom što se tiče prodaje lokalnih proizvoda na području Vranskog jezera. Park prirode svake godine upućuje poziv lokalnim OPG-ovima za sudjelovanje na sajmu. Djelatnici Parka ističu kako neki OPG-ovci nisu u mogućnosti doći na sajam jer su ove godine uspjeti prodati skoro sve svoje proizvode:

„Kažu da je ove godine bilo jako puno ljudi. Ovi posjetitelji koji cirkuliraju na relaciji Crkvine-Kamenjak-Prosika su uglavnom stali ako su vidjeli neki štand i kupili luk ili maslinovo ulje. Ja iskreno mislim da je Park kao Park tu dosta pridonio u nekoliko godina.“ (Djelatnica Parka prirode)

Slikovni prilog 3. OPG-ovci s područja Vranskog jezera na tradicionalnom sajmu „Luka i igara“⁶

⁶Izvor: <http://www.pp-vransko-jezero.hr/hr/poziv-opg-ovima-za-sudjelovanje-na-sajmu-luka-i-igara-na-vidikovcu-kamenjak/> (26.08.2021.)

Sajam se ove godine (2021.) održava osmu godinu za redom, a uz bogatu ponudu OPG-ova, moguće je uživati u nastupu lokalnih KUD-ova te raznih tradicijskih igara poput povlačenja konopa, alke u karioli ili nošenja jaja u žlici. Posebna atrakcija je prsnac, autohtono domaće jelo, koje se peče ispod peke na samome Kamenjaku. Park prirode već nekoliko godina unatrag ima uspješnu suradnju sa zavičajnim klubom iz Zelengrada koji će i ove godine preuzeti ulogu pečenja prsnaca ispod peke. Posjetitelji se također mogu okušati u pletenju luka (pletenje rešte luka), kako su to naše bake nekoć znale raditi.⁷

Slikovni prilog 4. Ovogodišnji sajam „Luka i igara”

U Parku prirode ističu kako Javna ustanova u održavanju sajma ne prima nikakve benefite, već to rade isključivo kao promidžbu lokalnih OPG-ovaca i očuvanja kulturne baštine ovog područja. Nadalje, postoje manifestacije u okolici koje su slične sajmu „Luka i igara“, a to su, primjerice, „Dani agroturizma Ravnih kotara“ i manifestacija „Materini užanci“ u Pakoštanima. Kazivačice smatraju kako bi se sadržaj sajma „Luka i igara“ mogao pojačati da postoji međusobna komunikacija među drugim institucijama:

„Uz pomoć nekih drugih institucija bi se ovo sve dalo još pojačati, na primjer, da se spojimo s „Danima agroturizma Ravnih kotara“, ali nema tu neke komunikacije. Fali komunikacija. To je sve više individualno, nema te neke umreženosti s drugim institucijama, taj dio fali.“ (Djelatnica PP Vransko jezero)

⁷[8. Sajam „Luka i igara” na vidikovcu Kamenjak, 18. i 19. rujna 2021. | Park Prirode Vransko jezero \(pp-vransko-jezero.hr\)](https://pp-vransko-jezero.hr) (12.09.2021.)

4. Utjecaj PP Vransko jezero na životnu svakodnevicu ljudi

4.1. Odnos Parka prirode i lokalne zajednice

Kako je već spomenuto, Park prirode je osnovan 1999. godine. Prema pričama kazivača, osnutkom Parka nije se ništa posebno promijenilo. Park je u svojem nastajanju imao tek nekoliko djelatnika te ovaj proces nije direktno utjecao na život lokalne zajednice. Međutim, počela se stvarati negativna energija između lokalne zajednice i Parka. S obzirom na to kako se Park prirode sve intenzivnije zalagao za zaštitu ptica, posebno oko ornitološkog rezervata, lokalno se stanovništvo više nije smjelo baviti nekim djelatnostima kao što je, primjerice, bio krivolov na ribe. Prema kazivačima krivolov je postojao i prije samog osnutka Parka. Bivši vlasnici autokampa Jankolovica d.o.o. posjedovali su svoje čuvare koji su izvršavali krivolov kilometarskim mrežama ili čak strujom, a nije bio rijedak slučaj da se riba držala živa u kavezima. Kako putovi nisu bili dobro prohodni, mogao se lako izvršiti krivolov jer se u prošlosti nije toliko marilo za očuvanje okoliša i prirode. Nadalje, zaštitom ptica se stvorio veliki problem lokalnim poljoprivrednicima jer su radile golemu štetu na njihovim posjedima, za što je indirektno bio „zaslužan“ Park prirode. Ravnatelj Parka prirode naglašava kako je trebao dugačak vremenski period da se pokažu dobre strane Parka:

„Trebalo je dosta dugo vremena da se pokažu benefiti, dobre strane Parka prirode, a to je na kraju krajeva razvoj turizma na ovom području“. (Ravnatelj Parka prirode)

I prema mišljenju lokalnog stanovništva odnos Parka i lokalne zajednice je na samome početku bio poprilično hladan. Smatraju kako im netko tko nije s njihovoga područja, nego iz grada, ne može zabraniti da vode svoju stoku na ispašu i odlučivati o smjeru kretanja lokalnoga stanovništva:

„Ti ne moreš zabranit' jednom čoviku koji je tu odrasta da u'vati komad ribe, nego to je sve surovo, ne pristupaju ljudski...“ (M., Vrana)

Korak po korak su se i mjesta u zaleđu (Vrana, Radašinovci, Banjevci i Kašić) počela uključivati u samu turističku ponudu Parka te je i lokalna zajednica primijetila kako se od same turističke ponude mogu izvući benefiti. Naime, cilj Parka prirode nije privući masovni turizam i posjetitelje svih klasa, već određene ciljane skupine među kojima su ljubitelji prirode i zaljubljenici aktivnog turizma:

„ (...) tek sada ljudi osjećaju da je bitno da je tu Park prirode. Sada napokon dolaze ciljani posjetitelji pa poljoprivrednici mogu plasirati svoje proizvode i kvalitetno ih prodavati.“ (Ravnatelj Parka prirode)

Bit suradnje Parka i lokalne zajednice jest da poljoprivrednici proizvode manju količinu svojih proizvoda koji će se iskazati svojom kvalitetom i cijenom. Zainteresirani posjetitelji će ciljano kupiti proizvode te će biti zadovoljni omjerom cijene i kvalitete. Park prirode zadnjih godina promovira radionice i programe za obiteljska privredna gospodarstva s područja Vranskog jezera kako bi pospješili suradnju i unaprijedili turističku ponudu Parka prirode. Lokalni OPG-ovi su zadovoljni odnosom Parka i lokalne zajednice te ističu kako se isplati prodavati svoje lokalne proizvode na području Vranskog jezera:

„Mi, mali OPG-ovi, surađujemo dobro s Parkom prirode. Imamo i radionice gdje izlažemo svoje proizvode na Kamenjaku (sajam „Luka i igara”). Jako je isplativo držati štand, ne samo na području Parka prirode, nego i šire, u samom mjestu.“ (N., vlasnik OPG-a iz Vrane)

Jedan uspješan primjer OPG-a na ovom prostoru je Konoba Kamenjak, u kojoj posjetitelji Parka prirode uživaju u domaćim delicijama, pršutu, vinu i siru iz okolice Vranskog jezera.

Slikovni prilog 5. Kušaonica Kamenjak primjer je uspješnog OPG-a na području Vranskog jezera⁸

⁸Fotografirala Jelena Gladović

Vlasnica Konobe Kamenjak u razgovoru ističe kako nije rijedak slučaj da posjetitelji pitaju gdje mogu nabaviti njezine lokalne proizvode. Kako kazivačica i sama nabavlja neke od svojih proizvoda od drugih OPG-ova u okolici, proslijedi kontakt dobavljača te posjetitelji imaju mogućnost proizvode odnijeti svojim domovima. Na taj način lokalna zajednica, u suradnji s Parkom prirode, doprinosi financijskom benefitu lokalnog stanovništva, ali i pospješuje standard života, posjetitelji Parka zadovoljno odlaze svojim domovima te se često vraćaju dovodeći svoje prijatelje ili rodbinu.

Važna je suradnja Parka prirode i ostalih institucija i udruga u okolici, gdje, prema ravnatelju Parka prirode, leži ključ uspješnog turizma. Međutim, važno je istaknuti kako i dalje postoji određeno nepovjerenje prema institucijama od strane lokalne zajednice ovoga područja, a osim toga i dalje postoje mišljenja kako su povlastice i pogodnosti za elitu. Mali OPG-ovi te ostala mala poduzeća moraju se zalagati i uključivati u projekte Parka prirode, kako ne bi došlo do toga da uključivanje u plan i program PP Vransko jezero i drugih institucija postoji samo za visoke slojeve društva.

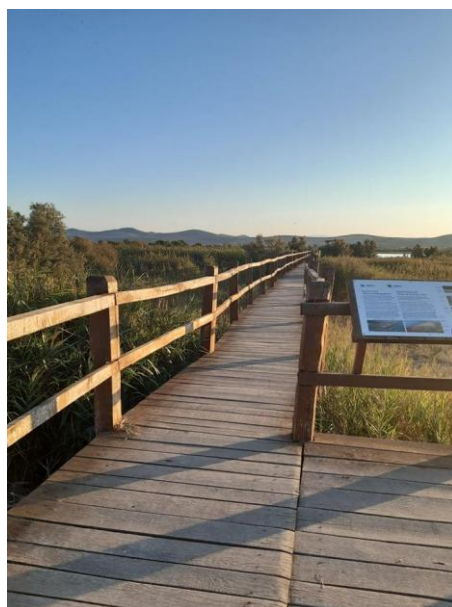
4.2. Planiranje turizma u zaštićenim područjima

Svi zaštićeni krajolici ili područja nacionalnih ili parkova prirode predstavljaju atrakciju za brojne posjetitelje, a osobito su zanimljivi za razvoj turizma, koja je glavna gospodarska grana u Republici Hrvatskoj. Zbog svoje prostranosti i specifičnosti područja pod zaštitom predstavljaju zanimljivu turističku destinaciju, koja u pravilu zahtijeva posebno osmišljavanje i planiranje jer je cilj privući posjetitelje, a pritom ne uništavati prirodu. Važno je napomenuti kako je u parkovima prirode dozvoljena izgradnja smještaja samo kada je to određeno prostornim planom, no to ne znači da u navedenim zaštićenim područjima ne vlada turizam. Motiv posjeta Parka prirode obuhvaća četiri segmenta, a to su odmor i oporavak, sportska rekreacija, dokoličarska edukacija te užitek i zabava (JU PP Vransko jezero 2006: 16).

4.3. Turističke znamenitosti Parka prirode

4.3.1. Info centar Crkvine

Info centar Crkvine nalazi se u sjeverozapadnom dijelu Parka prirode, preciznije, u ornitološkom rezervatu. U samom rezervatu postoji drvena edukativna staza kojom posjetitelji mogu prošetati uz osnovnu kupljenu ulaznicu. Postoji i mogućnost iznajmljivanja dalekozora, kao i najam MTB bicikla. Nova atrakcija Parka prirode je adrenalinski park, koji mlađim, ali i starijim posjetiteljima pruža pregršt zabave i užitka. Nadalje, u sklopu ovoga info centra nalazi se i suvenirnica u kojoj posjetitelji mogu kupiti proizvode iz okolice ili za uspomenu ponijeti magnet u obliku ptica. Na Vranskom jezeru zabilježeno je više od 260 vrsta ptica, a glavna atrakcija je svakako čaplja danguba, koja je ujedno i simbol Parka prirode Vransko jezero. U neposrednoj blizini Vranskog jezera nalazi se i ornitološka postaja, izgrađena 2004. godine te već kontinuirano održava ljetni prstenovački kamp s naglašenom obrazovnom ulogom. Kamp se održava po pravilu sto dana godišnje, od srpnja/kolovoza do rujna/listopada te obuhvaća i jesenske migracije ptica. Tijekom kampa posjetitelji imaju mogućnost promatrati ptice iz neposredne brzine, što je jedinstveno iskustvo za svakog posjetitelja.

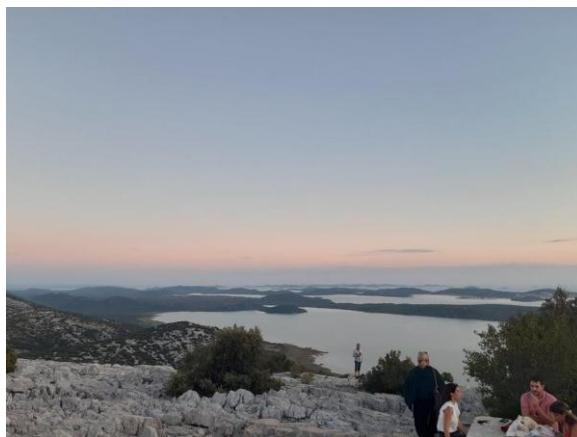

Slikovni prilog 6. Info centar Crkvine – ornitološki rezervat⁹

⁹Izvor: <http://www.pp-vransko-jezero.hr/hr/info-centar-crkvine/> (26.08.2021.)

4.3.2. Info centar Kamenjak

Ovaj se info centar nalazi na 283 m nadmorske visine te predstavlja glavnu atrakciju Parka prirode. Vidikovac Kamenjak pruža prekrasan pogled na jezero, more, mjesta Tisno, Betinu i Murter, kao i na kornatsko otočje. Na samome vidikovcu posjetitelji mogu uživati u tradicionalnim specijalitetima. Važan događaj je i sajam lokalnih poljoprivrednika „Luka i igara“, na kojemu se posjetitelji mogu upoznati s kulturom pletenja luka kao što su to činili naši preci, a moguće je i kupiti lokalne proizvode poljoprivrednika s područja Vranskog jezera. Na samom platou nalazi se i kapelica Svih svetih do koje se na Veliki petak hodočasti 2.5 km dugom stazom Križnog puta iz sela Bakovići. U neposrednoj blizini Kamenjaka nalazi se i botanička/planinarska staza, kojom kroz gustu šumu crnike možete prošetati kanjonima Orlja Draga i Mernjača oko brda Kamenjak.

Slikovni prilog 7. Info centar Kamenjak¹⁰

4.3.3. Info centar Prosika

U najužem dijelu Parka prirode uređen je info centar Prosika. Info centar sadrži lučicu za privez te ribarsku kućicu koja je izgrađena u 19. stoljeću. Kratkom šetnjom prema sjeveru dolazi se do promatračnice za ptice s koje se pruža prekrasan pogled na jezero. Ako se kreće na južnu stranu dolazi se do Jugovira, gdje za vrijeme velikog juga more izvire prema jezeru. Na ovome mjestu obnovljena je Borellijeva ribarska kućica iz 18. stoljeća, koja je u prošlosti ribarima služila kao prenočište, sklonište ili ostava. U ovome info centru postoje mogućnosti

¹⁰Izvor: <http://www.pp-vransko-jezero.hr/hr/info-centar-kamenjak/> (26.08.2021.)

najma kajaka i bicikla i kupnje ribolovnih dozvola za pecanje, što posjetiteljima omogućuje istraživanje područja jezera opuštajući se uz pecanje ili krećući u avanture kajacima i biciklima.

Slikovni prilog 8. Info centar Prosika¹¹

4.4. Budućnost Vranskog jezera - Projekt „BioSfera“

Budućnost Vranskog jezera leži u projektima uključivanja lokalne zajednice u stvaranje novih turističkih sadržaja. Jedan od projekata je „BioSfera“. Projekt je financiran od strane Europske unije, nositelj istog je JU PP Vransko jezero, a partneri su Grad Biograd na Moru, Cluster za eko-društvene inovacije i razvoj CEDRA Split te Hrvatska gorska služba spašavanja (HGSS). Suradnici na projektu su pet nacionalnih parkova i parkova prirode, javne ustanove za zaštićena područja, tri županije (Zadarska, Šibensko-kninska i Ličko-senjska), jedinice lokalne samouprave, kao i turističke zajednice navedenih županija, lokalna akcijska grupa Laura te lokalna akcijska grupa u ribarstvu Lustura. Projekt „BioSfera“ Biograd u budućnosti nastoji aktivno rješavati problem zaštite i valorizacije prirodne baštine zaštićenih područja prirode Dalmacije i Like, koje su slabije razvijene, kao i ruralna područja ugrožena društveno-gospodarskim i demografskim trendovima. Cilj ovoga projekta jest pridonijeti razvoju lokalnih zajednica i njihovih ekonomija, korištenjem i aktiviranjem iznimnih vrijednosti i potencijala prirodne baštine na području navedenih županija. Za Park prirode

¹¹Izvor: <http://www.pp-vransko-jezero.hr/hr/info-centar-prosika/> (26.08.2021.)

Vransko jezero ovaj je projekt od velike važnosti jer se nastoji revitalizirati stočarstvo i poljoprivreda na ovome području:

„Zamišljeno je da ljudi koji će koristiti usluge „BioSfere“ na način da se bave aktivnim turizmom (sportom) dodatno promoviraju zaštitu prirode. I da će lokalno stanovništvo pružiti sve usluge ugostiteljstva i aktivnog turizma u zaleđu. (...) Bit je da ljude potaknemo da posjete ruralno zaleđe koje gotovo da nema turizma. Efekt je da ljudi ostanu živjeti u ovim krajevima (zaleđu), i da se ne moraju seliti u druge krajeve, nego da mogu ostati tu gdje jesu i pristojno živjeti. Dakle, kroz te radionice želimo potaknuti lokalno stanovništvo da zaštiti zaštićenu vrstu. Stvar je u tome da podignemo svijest da zaštićena priroda donosi profit, a ne minus. (...) Skoro je najvažnije to da se lokalno stanovništvo uključi u taj projekt „BioSfere“ i naš novi plan upravljanja. Za sve donošenje javnih odluka što se tiče lokalnog stanovništva, da se pitaju lokalni ljudi.“ (Ravnatelj Parka prirode)

Iz ovoga se projekta može izvući i niz novih izvora prihoda za lokalno stanovništvo te stvarati cjelogodišnja radna mjesta koja će posebno biti atraktivna za mlade i visoko obrazovane ljude.

5. Zaključna razmatranja

Na temelju istraživanja provedenoga tijekom 2020. i 2021. godine na području Vranskog jezera, može se doći do zaključka kako se svakodnevica lokalne zajednice tijekom prošloga stoljeća do danas uvelike promijenila. Tijekom 20. stoljeća lokalna se zajednica ovoga područja bavila stočarstvom i poljoprivredom. Svako kućanstvo držalo je stoku koja je pasla oko samog područja jezera. Muškarci, žene i djeca vodili su stoku na ispašu, a prema priči kazivača, nije bio rijedak slučaj da stoka i prenoći na jezeru. To je rezultiralo čistim krajolikom jezera i prirode. Gotovo idealizirane slike svakodnevice zabilježene su u literaturi, ali i sjećanjima kazivača. Stočarstvo i poljoprivreda, koje su tijekom 20. stoljeća bile primarne djelatnosti oko područja Vranskog jezera, pojavom industrijalizacije pomaknute su u drugi plan.

Muški članovi kućanstva prehranjivali su obitelji odlazivši na rad u tvornice u Šibenik, Zadar ili Biograd na Moru. Zbog loše povezanosti navedenih gradova i sela u zaleđu jezera, jedan je dio stanovništva bio primoran migrirati u grad, dok su drugi imali sreće i imali organizirani prijevoz od strane poslodavca. Dok su muškarci radili u tvornicama, žene su se brinule o kućanstvu i odgajanju djece. Prema iskazu kazivača, mlađi naraštaji nisu pokazali interes za bavljenje poljoprivredom i stočarstvom te im je primarni fokus bio odlazak u grad na školovanje ili posao, a mišljenja su kako se bavljenje stočarstvom i poljoprivredom danas ne isplati.

Migracija stanovništva iz ruralnih dijelova u gradove zbog školovanja ili odlaska na posao utjecala je na postepeni nestanak stočarstva i poljoprivrede na ovome području. Mlađi naraštaji nisu pokazali interes za poljoprivredu i stočarstvo te su odlazili u veće gradove na školovanje ili u potragu za boljim mogućnostima zapošljavanja. No tada se pojavila nova djelatnost koja je omogućila zapošljavanje lokalne zajednice u blizini njihovih domova. To je bio autokamp Crkvine, odnosno djelatnosti ugostiteljstva i turizma. Za vrijeme Jugoslavije autokamp je bio poželjna destinacija i odmaralište za ljude iz okolice jezera, ali i šire. Popularan je bio i restoran u sklopu kampa, koji je nudio ribu iz jezera. Prema pričama kazivača, riba se lovila u velikim količinama te ljudi nisu marili za okoliš i zaštitu prirode. Nakon završetka Domovinskog rata stanovništvo se okrenulo obiteljskim privrednim gospodarstvima i turizmu, dok su poljoprivreda i stočarstvo postojali samo u malim segmentima.

Osnutkom Parka prirode Vransko jezero krajem 90-ih godina prošlog stoljeća, čiji je primarni cilj zaštita prirode i očuvanje ornitološkog rezervata, počelo se više mariti za zaštitu prirode. Planom upravljanja i prostornim planom čiji je glavni cilj izrada dokumenta, nastoji se osigurati sustavan, planski i dugoročni razvoj turizma na području Parka prirode, s ciljem uključivanja lokalne zajednice u turističke sadržaje Parka. Navedeni dokumenti moraju biti odobreni od strane nadležnih tijela Javne ustanove, čija je birokracija usporena što je kod ljudi izazivalo negativne emocije i osjećaj kako Javna ustanova ne radi za njihove interese. Na samome su početku postojale tenzije između lokalne zajednice i Javne ustanove. Naime, Javna se uprava zalagala za zaštitu ptica, a one su počele stvarati probleme lokalnim poljoprivrednicima uništivši kulture i zemlju. Prema mišljenju kazivača i djelatnika Parka prirode navedena su događanja stvorila hladan odnos na relaciji lokalne zajednice i Javne ustanove. Novim prostornim planom i planom upravljanja Park prirode Vransko jezero nastoji uključiti lokalnu zajednicu u svoje projekte i manifestacije. Naime, Park prirode je 2012. godine pokrenuo projekt pod nazivom sajam „Luka i igara“, s ciljem da se privuku posjetitelji na područje Vranskog jezera. Sajam je dobio naziv po raširenoj sadnji luka na ovome području, a primarni cilj ove manifestacije je očuvanje kulturne baštine i tradicije s ovog područja.

Na dan manifestacije peče se i autohtoni domaći prsnac ispod peke, a KUD-ovi s područja jezera nastoje uveseliti posjetitelje svojim tradicionalnim plesovima i pjesmama. Prema kazivačima iz Javne uprave, ustanova je osmislila projekt s ciljem podržavanja tradicionalne poljoprivrede na području Vranskog jezera i okolice, ali i očuvanje kulturne baštine. Ovogodišnji sajam imao je mnogo izlagača te su OPG-ovi i Javna ustanova bili iznimno zadovoljni prodajom proizvoda. Na području oko Parka počeo se razvijati turizam te je lokalno stanovništvo u selima u zaleđu poput Radašinovaca, Vrane, Banjevaca i Kašića počelo graditi kuće za odmor. Navedena sela u prošlosti zbog loše infrastrukture i vodoopskrbe nisu bila u mogućnosti baviti se turizmom ili ugostiteljskim djelatnostima, no povlačenjem EU fondova i zalaganjem Parka prirode postepeno su se uključivali u turističku sliku Parka. Upravo uključivanje lokalne zajednice u turističku sliku Parka prirode ima veliku važnost za ruralna područja u zaleđu jezera, koja bez turizma ne bi opstala. Promijenio se standard i kvaliteta života ovoga područja, a zajednica ima mogućnost doticaja s drugim kulturama.

Budućnost Vranskog jezera leži u projektu „BioSfera“ čiji je primarni cilj povratak stočarstva i poljoprivrede na ove prostore. Fokus projekta leži u kvalitetnom sisanju kulture, a vlasnici

OPG-ova bi trebali plasirati kvalitetne proizvode ljubiteljima prirode ili posjetiteljima koji se bave aktivnim turizmom. Javna ustanova nastoji privući ciljane posjetitelje na područje jezera koji će biti zadovoljni omjerom kvalitete i usluge. Kazivači lokalne zajednice Vranskog jezera kao i sami djelatnici Javne ustanove smatraju kako su se suradnjom pokazali benefiti osnutka Parka prirode te kako je svima u cilju poboljšati kvalitetu života ovog područja, a osim toga promovirati i zaštitu prirode biljnog i životinjskog svijeta s područja jezera. Svakodnevnica lokalne zajednice oko područja jezera se zadnjih sedamdeset godina uvelike promijenila. Stočarstvo i poljoprivreda, čije su djelatnosti u 20. stoljeću bile primarne, danas više nisu od prioritetne važnosti te prema priči kazivača postoji samo još mali udio stanovništva koji se intenzivno bavi ispašom stoke te intenzivnom poljoprivredom.

Cilj je ovoga rada bio propitati promjenu svakodnevica lokalnoga stanovništva oko samoga područja jezera od stočarstva do pojave turizma i obiteljskog privrednog gospodarstva. Park prirode je svojim osnutkom, zaštitom prirode, edukacijom te uključivanjem lokalne zajednice u povratak stočarstva i poljoprivrede uvelike utjecao na životni standard lokalne zajednice. Ovim je radom napravljena i paralela između stočarstva, poljoprivrede i turizma te prikaz njihova utjecaja na zajednicu, ali i funkciju Parka prirode. Ovaj rad pridonosi daljnjem istraživanju o stočarstvu i poljoprivredi na ovome području, kao i očuvanju kulturne baštine i educiranju o zaštiti okoliša u parkovima prirode.

Literatura

- Belaj, Vitomir. 2005. Tradicijsko planinsko stočarstvo na Velebitu i bunjevačka etnogeneza, Zagreb: Studia ethnologica Croatica 16/2005.
- Defilippis, Josip. 2005. Razvoj obiteljskih gospodarstava Hrvatske i zadrugarstvo, Sociologija sela, 43/167 (1), str. 43-59, Split.
- Dobrić, Dino. 2018. Emitivni turizam socijalističke Jugoslavije, Završni rad, Pula: Sveučilište Jurja Dobrile
- Ilić, Kristina. 2018. Plaćeni godišnji odmor u Socijalističkoj Jugoslaviji., Završni rad, Pula: Sveučilište Jurja Dobrile.
- JU PP Vransko jezero. 2006. Lokalni master plan turizma Parka prirode „Vransko jezero“ i njegove okolice, Biograd na Moru.
- Kelebuh, Ivan, Javor, Anka. 1998. Postojeća i nova statistička istraživanja iz područja turizma u Republici Hrvatskoj, Tour.hosp.manag, God. 4 Br.1, str. 43-60., Zagreb.
- Kuluz, Nora. 2009. Očuvanje i prezentacija kulturne baštine u okviru Parka prirode Biokovo. Ethnologica Dalmatica, No. 17.
- Pančić Kombol, Tonka. 2006. Kulturno naslijeđe i turizam, Radovi zavoda za znanstveni rad HAZU, br. 16-17, str. 211-226. Varaždin.
- Potkonjak, Sanja. 2014. Teren za etnologue početnike, HED, Zagreb: Sveučilište u Zagrebu
- Rihtman-Auguštin, Dunja. 1970. Etnologija i turizam. Etnološka tribina, 1_Radovi (0), 43-53. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/85144>
- Simonič, Peter. 2012. Heritage, Development and Nature: The Purpose of Anthropology of Protected Areas, Stud. ethnol. Croat., vol. 24, str. 131-146. Zagreb.
- Stručna služba JU PP Vransko jezero (skripta), nepoznata godina. Biograd na Moru.
- Štifanić, Mirko. 2002. Nastanak i razvoj sociologije turizma, Zagreb: GOD. 11, BR. 6 (62), STR. 859-877.
- Vedriš, Trpimir. 2002/2003. Banovi Jovići (1910.-1937.) Opis seljačke obiteljske zadruge u Ravnim Kotarima., Stud. Ethno. Croat., Vol. 14/15, str. 297-331. Zagreb.

Vuković, Ivan, Sandra, Hrvatini. 1998., Razvoj turizma u Europi i njegove daljnje strategije razvoja. Opatija: Hotelijerski fakultet

Župančić, Katarina-Kaja, Mihael Puljić. 2017. Turizam u Jugoslaviji 1970-ih, Zagreb: Hrvatsko katoličko Sveučilište Zagreb.

Župančić, Milan. 2000. Tranzicija i modernizacija perspektive hrvatskog sela. Sociologija sela 38, ½ (147-148), str. 11-78: Zagreb.

Župančić, Milan, 1982, Lokalna zajednica u sociološkoj perspektivi. Sociologija sela (77/78) str. 117-126. Sveučilište Zagreb.

Internetski izvori:

Google:

<https://www.google.com/search?q=vransko+jezero+zemljovid&oq=vransko+jezero+zemljovid&aqs=cchrome..69i57.5975j0j7&sourceid=chrome&ie=UTF-8> (26.08.2021.)

Park prirode Vransko jezero:

<http://www.pp-vransko-jezero.hr/hr/poziv-opg-ovima-za-sudjelovanje-na-sajmu-luka-i-igara-na-vidikovcu-kamenjak/> (26.08.2021.)

<http://www.pp-vransko-jezero.hr/hr/info-centar-crkvine/> (26.08.2021.)

<http://www.pp-vransko-jezero.hr/hr/info-centar-kamenjak/> (26.08.2021.)

<http://www.pp-vransko-jezero.hr/hr/info-centar-prosika/> (26.08.2021.)

<http://www.pp-vransko-jezero.hr/hr/documents/statut-javne-ustanove-park-prirode-vransko-jezero.pdf> (26.09.2021.)

Popis kazivača¹²

M., Vrana

P., Vrana

R., Pakoštane

S., Vrana

I., Pakoštane

R., Banjevci

T., Vrana

M., Vrana

N., Vrana

Ž., Radašincevi

J., Radašincevi

Ravnatelj Parka prirode

Djelatnice Parka prirode

¹²Kazivači/ce su htjeli/e ostati anonimni/e te su iz navedenog razloga korišteni samo inicijali.